

УДК 94(477)“1965-1984”

Ю. О. Павленко

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА МИКОЛАЇВЩИНІ “ЗАСТІЙНОЇ” ДОБИ (1965–1984 рр.)

У статті проводиться аналіз суспільно-політичного життя на Миколаївщині “застійної” доби (1965-1984 рр.). Автор приходять до висновків, що шістдесятниками на Миколаївщині стали вихідці зі студентського середовища, лави яких поповнювали вчителі, науковці, письменники, викладачі вищих навчальних закладів. Незважаючи на постійний тиск системи вони дедалі відкритіше висловлювали своє розуміння життя Української РСР, бачили нагальну потребу оновлення суспільства. Опозиційний рух мав вагомий вплив на внутрішню політику СРСР, хоча офіційно й заперечувався, а також мав широкий резонанс у міжнародних колах, що підірвало авторитет радянської влади. Опозиційні групи, які виступали проти існуючого політичного режиму, ставили за мету добитися реального дотримання громадянських та національних прав в області, а подекуди, змінити політичний устрій в країні.

Ключові слова: Миколаївщина, “застій”, шістдесятництво, дисидентство

Формально вся влада в УРСР належала Радам, проте реальна їх роль знижувалась. Уся повнота влади фактично зосереджувалась в руках керівників ЦК КПУ і місцевих партійних органів, які проводили ідеологічну роботу, здійснювали контроль за діяльністю державних органів влади, профспілкових та громадських організацій, тобто тримали під своїм контролем ідеологічну, економічну, духовну ситуацію в області. В 1963-1964 рр., у зв'язку з реорганізацією місцевих органів державної влади, створені виконкоми обласних промислових і сільських Рад депутатів трудящих. В 1965 р. обраний єдиний виконком Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих, який виконував адміністративні, розпорядчі та виконавчі функції та території області. З жовтня 1977 р. виконком обласної Ради депутатів трудящих іменувалась виконкомом Миколаївської обласної Ради народних депутатів [1, с. 53].

В другій половині 60-х рр. в адміністративно-територіальному поділі області відбулися значні зміни: селища міського Новий Буг та Снігурівка віднесені до категорії міст районного підпорядкування, 11 сільських населених пунктів – до категорії селищ міського типу, взято на облік селище цементного заводу з присвоєнням йому найменування Ольшанське, селищу радгоспу “Садовий” присвоєно найменування Квітневе [2, арк. 7]. В 70-ті рр. в м. Жовтневому стала інтенсивно розвиватись промисловість, назріла необхідність відділити сільськогосподарський район від промислового. 22 грудня 1973 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР утворено Корабельний район, до складу якого увійшло м. Жовтневе Жовтневого району. Таким чином відбулось розширення обласного центру області за рахунок нового економічно високорозвиненого населеного пункту [3, с. 28]. В квітні 1975 р. розпочалось будівництво Південноукраїнської АЕС та міста біля неї, чисельність якого до 1980 р. досягла більше 15 тис. чол. [4, с. 330]. В 1976 р. селище Нова Одеса – центр Новоодеського району, відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР отримало статус міста і віднесене до категорії міст районного значення [4, с. 291].

Процес концентрації населення в крупних центральних і аграрно-промислових селах Миколаївщини відбувався швидше, ніж в інших областях республіки. Створення потужної матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва у зв'язку з широким впровадженням меліоративного будівництва з одночасним виділенням значних капіталовкладень у невиробничу сферу прискорили цей процес. Дане становище пояснюється тим, що капіталовкладення у невиробничу сферу спрямовувались на будівництво житла і культурно-побутових об'єктів. Саме тому на кінець 70-х – на початку 80-х рр. темпи росту населення у центральних селах області прискорились і становили 15,2% проти 8,4% на початку 70-х рр., у аграрно-промислових селах чисельність населення також продовжувала зростати високими темпами (13%). У допоміжних селах вона зменшилась на 30%, а у бригадних селах стабілізація чисельності населення змінилась його відтоком [5, с. 55].

В 60–80-х рр. національний склад населення Миколаївщини значно розширився за рахунок представників народів Кавказу, Середньої Азії, інших регіонів – азербайджанців, грузинів, дагестанців, вірмен, узбеків, киргизів, таджиків, туркменів, абхазців. Значна їх частина оселилася на Миколаївщині після проходження військової служби, вступивши у змішані шлюби з українками та росіянками. Інші залишилися після закінчення місцевих вузів або приїхали а розподілом з інших республік. У 1980-ті рр. з появою так званих “гарячих точок” через несприятливі умови для проживання в область переселилися чеченці, курди, турки-месхетинці. Останні компактно проживають в Баштанському районі (села Виноградівка, Добра Криниця, Костичі). Курди оселилися в Корабельному районі м. Миколаєва. Після землетрусу в Ташкенті на Миколаївщину переселилися представники корейської нації [6, с. 136]. Розгорнули діяльність Товариство російської культури, “Дружність болгарської культури ім. Христо Ботєва”, Товариство вірменської культури ім. М. Маштоца, Товариство єврейської культури. Почалось відкриття недільних шкіл, створення самодіяльних творчих колективів. Традицією стало проведення фестивалю національних культур “Дружба” [6, с. 137]. Протягом 1966-1968 рр. в області проведени святю “Говорить Москва!”, дні Російської Федерації, Азербайджану, Грузії, Молдавії, вечори культури Туркменської РСР, масові зустрічі з учасниками всесоюзних фестивалів студентів педагогічних вузів і молодих літераторів, похід миколаївської молоді на п'яти яхтах по маршруту Миколаїв-Варна-Миколаїв, відбулись зустрічі з письменниками Болгарії в

Новоодеському і Жовтневому районах, вечори дружби з молоддю Чехословаччини і Угорщини в Очакові, Польщі – в Доманівському районі [7, с. 58]. Коли в 1966 р. важке стихійне лихо обрушилося на Ташкент, до столиці Узбекистану з Миколаєва бригада найбільш досвідчених і висококваліфікованих будівельників на чолі з А. Болдирєвим [8, с. 9]. Відправлялися цементно-бетонні машини і бульдозери. Розселялися і працевлаштувалися в Миколаївській області постраждали сім'ї. Не дивлячись на певні недоліки і прорахунки в національному та економічному питаннях, ініційовані владою контакти та зв'язки віддалених тисячами кілометрів республік та народів об'єктивно сприяли їх взаємному ознайомленню та встановленню співробітництва між ними.

В той же час суспільно-політичні процеси 60-х рр. резонували не лише з суспільною атмосферою в тогочасному СРСР, а й із найважливішими тенденціями світового культурного розвитку. На його авансцену виступила передусім молодь. Загальне поживлення літературного, мистецького, наукового життя в Україні, звично пов'язуване лише з "хрущовською відлигою", насправді стало відгомонам глобальних зрушень у політичному, соціальному, культурно-мистецькому прогресі людства: саме ці роки позначені рішучою боротьбою за соціальну справедливість, права людини в різних країнах, крахом колоніальної системи, виникненням опору в "соціалістичному таборі" (угорські, чехословацькі події), студентськими заворушеннями, рухом "сердитих молодих людей", появою нових мистецьких форм, що заперечували традиційну культуру й активно революціонізували мистецьке життя (поширення рок- і поп-музики, жанру "антироману", театру абсурду та інших авангардних напрямів у всіх без винятку видах мистецтв) [9, с. 279].

Українське шістдесятництво на Півдні України в цілому і на Миколаївщині зокрема існувало й формувалося з різних соціальних верств у схожій суспільно-політичній атмосфері. Породжене реформами М. Хрущова, воно виникло та існувало майже виключно завдяки зусиллям інтелігенції та справило глибокий вплив на події періоду другої половини 70-х – 80-х рр. Шістдесятники Миколаївщини є вихідцями зі студентського середовища, лави яких поповнювали вчителі, науковці, письменники, викладачі вищих навчальних закладів. Незважаючи на постійний тиск системи вони дедалі відкритіше висловлювали своє розуміння життя Української РСР, бачили нагальну потребу оновлення суспільства. Серед учасників руху на Миколаївщині практично немає селян та незначна кількість робітників. Серед останніх насамперед сільська молодь, яка їхала до міста у пошуках роботи або уникнення "закріпачення" у колгоспах. Шістдесятники за віком у цілому не дуже відрізнялися один від одного, хоча до них приєднувалися люди й старшого покоління. Згуртовуючись, студентська молодь Миколаєва – насамперед філологічних факультетів – у творчих клубах під керівництвом найбільш прогресивних викладачів, звертала свої погляди на відродження національної культури: виступали на захист рідної мови, популяризацію здобутків літератури і мистецтва серед народу, вивчення і пропаганду вітчизняної історії. Поступово коло активістів відродження української культури розширювалося – до їх лав приєднувалися сільські та навіть вчителі міських шкіл, талановита молодь, літератори. У 1965 р. з'являються декілька статей про порушення радянською владою елементарних норм національної політики в Українській РСР С. Караванського – найбільш активного громадського діяча регіону, стурбованого зростаючою русифікацією шкільництва та вищої освіти в Україні. Звертаючись з пропозиціями до громадських і державних організацій щодо поліпшення торгівлі україномовними виданнями, збираючи українські книги для бібліотек Кубані, організовуючи передплату на українські видання в робітничих гуртожитках та згуртовуючи навколо себе однодумців, він справив глибокий вплив на становлення та розвиток руху шістдесятництва в Миколаєві. Після арештів серед української інтелігенції у серпні-вересні 1965 р. С. Караванський прийняв досить сміливе рішення – він особисто вручив у Києві консулам Польщі та Чехословаччини листи, в яких викладені матеріали пов'язані з інтенсивною русифікацією шкільництва та вищої освіти в Українській РСР та з арештами української інтелігенції, за що його заарештовано. У донедавна секретному звіті Очаківського райкому КП(б)У Миколаївської області про хід виконання постанови бюро обкому від 29 червня 1972 р. зазначається, що в Миколаївській області виявлена значна кількість нелегальних антирадянських та інших політичних шкідливих матеріалів, в зв'язку з чим Очаківським райкомом КП(б)У проведені низка профілактичних заходів, спрямованих на протидію поширенню таких матеріалів [10, с. 135]. Опозиційний рух мав вагомий вплив на внутрішню політику СРСР, хоча офіційно й заперечувався, а також мав широкий резонанс у міжнародних колах, що підірвало авторитет радянської влади. Опозиційні групи, які виступали проти існуючого політичного режиму, ставили за мету добитися реального дотримання громадянських та національних прав, а подекуди, змінити політичний устрій в країні. Ці організації можна поділити на націоналістичні, правозахисні та релігійні. Крім того, ці групи можна поділити також за формою боротьби – на легальні організації та підпільні. Вони мали свої відмінності в залежності від часу свого існування та політичної ситуації в країні. Разом з тим, до вказаної класифікації потрібно додати діяльність окремих осіб в різних сферах суспільного життя, які не входили до будь-яких організаційних утворень та не пов'язані з ними.

В другій половині 60-х рр. на Миколаївщині створене підпільне угруповання "Боротьба за громадську справедливість", мета якого у наданні соціалістичному устрою "людського обличчя" [11, с. 205]. Однак в 1969 р. ініціатор створення спілки студент сільськогосподарського технікуму М. Богач заарештований і засуджений на 3 роки, організація викрита [12, с. 25].

Наприкінці 60-х рр. спостерігається новий сплеск невдоволення населення, пов'язаний з відсутністю необхідної кількості продуктів харчування, споживних товарів, порушення принципів матеріального стимулювання. Внаслідок суттєвих недоліків в організації виробничого процесу, неухважного ставлення господарчих керівників до запитів і потреб трудівників фабрик і заводів лише за період січня-жовтня 1967 р. мали місце 8 випадків відмови від роботи, в яких брало участь 435 чол. Серйозного характеру набув протест працівників Миколаївського автопарку, який став предметом спеціального обговорення в ЦК КПУ [13, с. 36].

Заклики у вигляді поширюваних листівок про наслідування форм боротьби Миколаївського автопарку, за покращення умов праці, коштували жителю Миколаєва В. Горбенку 5 років позбавлення волі у виправно-трудоцій колонії суворого режиму [5.796, с. 208]. Постійних переслідувань зазнавали представники літературно-мистецької інтелігенції О. Бердник, М. Вінграновський, Б. Мозолевський [14, с. 81].

Гучною пропагандистською кампанією всередині країни супроводжувалося введення радянських військ на територію Чехословаччини у 1968 р. Численні збори трудових та колгоспних колективів, на яких за офіційними даними присутні понад 30 000 чоловік, гнівно засуджували “контрреволюцію в братній Чехословаччині, американський імперіалізм та реакційні сили Югославії, Китаю, Румунії, що надавали підтримку реакційним силам Чехословаччини, а також присягали напередодні 100-річчя від дня народження Леніна ще тісніше згуртуватися навколо ідеалів соціалізму” [15, арк. 18]. Виступити на таких “зібраннях трудящих” запрошували і лояльно налаштованих до політики СРСР громадян Чехословаччини. Так, на мітингу в Первомайську слово надано викладачу факультету іноземних мов Празького університету Я. Малержову, який “позитивно оцінив дії Радянського Союзу, підкресливши, що нинішню ситуацію створили вороги соціалізму” [16, с. 35].

Однак народна підтримка дій радянського уряду серед мешканців Миколаївщини не настільки одностайна. Приймальник-контролер заводу імені 25-ї річниці Жовтня міста Первомайська, А. Столяров на зборах трудового колективу висловився таким чином: “Це все звичайно так, але як ми будемо виглядати перед усім світом. Всі скажуть – це пряма агресія. Виходить, що ми демократію насаджуємо багнетами?” [16, с. 35]. Про негативний вплив чеських подій на світовий імідж СРСР як миролюбної країни говорила і старша медсестра першої міської лікарні міста Миколаєва М. Шкреба: “В царські часи Росію, цілком справедливо, вважали “світовим жандармом”. Хіба керівництво країни не помічає, що наводячи лад в сусідній, нехай братській країні, за допомогою зброї, ми тим самим перетворюємось в очі світу на того ж самого “світового жандарма”. Може, нехай товариші в Чехословаччині самі розберуться, який соціалізм вони хочуть будувати. Хіба ж так повинна вестися миролюбна політика СРСР?” [16, с. 36]. Майстер корпусно-стапельного цеху заводу імені Носенка міста Миколаєва, Д. Авакумов у бесіді з робітниками цеху, також взяв під сумнів миролюбність зовнішньої політики СРСР. Він зазначив: “Радянський народ поніс мільйонні жертви в боротьбі з фашизмом. Так навіщо нам зараз знову втягуватися в військовий конфлікт? Навіщо нам лякати весь світ лязганням зброї? Може для трудящих краще, коли наше керівництво не буде лізти зі зброєю до сусідів, а наповнить товарами полиці магазинів?” [16, с. 36]. Як слідує з інформації, направленої до ЦК Компартії України, по відношенню до осіб, що дозволили собі невірну трактовку подій в Чехословаччині “міськкоми та райкоми партії, первинні партійні осередки ухвалили заходи по посиленню роз’яснювальної роботи серед цих осіб, а також використали заходи спеціальної профілактики” [16, с. 36].

Не залишились осторонь від намагання показати події з іншого боку для населення Миколаївщини і самі мешканці Чехословаччини. Так, до редакції газети “Радянська правда” міста Вознесенська надійшов відкритий лист до населення Вознесенська і всієї Миколаївської області, надрукований в часописі “Нітрианський глас” зі словацького міста Нітра. В ньому, зокрема, містився заклик зрозуміти правду про чеські події, йшлося про те, що “минулий час накопив в нас таку масу дезінформації, кривди та аморальності, що ми не знали, як від цього звільнитися. Це могло призвести до трагедії... Виправлення старого суспільства, яке відбувається у нас, є битвою за демократію, правду, ідею свободи, за очищення соціалізму... Не всі в нашій країні згодні з цим, тому запальні дискусії вони називають реакційною травлею, організацію клубів та союзів, місією яких в більшості випадків є укріплення гуманності та боротьба за права людини вони називають проявом імперіалістичних сил та капіталістичних маневрів” [16, с. 36]. Звичайно, цей лист не надрукований на шпальтах газети “Радянська правда”, а відісланий з пояснювальною запискою до ідеологічного відділу обласного комітету Комуністичної партії.

Окремі різновиди дисидентства в Україні базувалися на релігійних засадах. В зв’язку з тим, що чисельність діючих церков не значна, багато віруючих влаштовували молитовні кутки на дому, що, звичайно, теж не сприймалося радянською владою. Віруючі села Лимани Березанського району на правах оренди знімали будинок для проведення релігійних обрядів, на які запрошувався священик з села Нечаяне Ф. Чайковський. За подібну “самодіяльність” священика знято з реєстрації. В селі Нікольське Братського району дві монахині – Христина та Марія Антонови влаштували на квартирі громадянина О. Ткаченка молебні, на які з’їжджалися мешканці навколишніх сіл. Враховуючи збільшення подібних випадків, районним комітетам парії та органам виконавчої влади дані жорсткі рекомендації, що передбачали сумлінне вивчення релігійної обстановки в кожному селі, виявлення всіх діючих незареєстрованих релігійних громад та недопущення їх подальшої діяльності, попередження всіх власників незаконних молитовних будинків про протиправний характер діяльності та вилучення у них всіх церковних приналежностей.

Активний спротив влада чинила намаганням віруючих відзначати церковні свята. Так, на святкування Великодня 1968 р., місцевими партійними осередками під пильний нагляд взятий кожен священик, віруючий, кожна з нечисленних церков. З вимогою покарати винних до партійного керівництва області звертається секретар Арбузинського районного комітету партії Г. Васильєв. За його словами, під час пасхальної літургії, що проходила в церкві села Костянтинівка, багато віруючих приїхало з Доманівського та Братського районів, де діючих церков немає: куди дивилися в цей час місцеві партійні органи йому невідомо [17, арк. 124]. Особливо обурило Васильєва, що з села Олександрівка віруючі приїхали на автомобілі, який для них виділив місцевий колгосп. Член комісії з контролю за виконанням радянського законодавства по культурі А. Муравейко з міста Первомайська доповідав, що, незважаючи на прийняті районним виконавчим та партійним комітетами заходи, під час пасхальної ночі можна побачити багато молоді, на підставі чого він робить висновок: “Релігія все більше і більше намагається одурманити трудящих середнього віку” [16, с. 47].

В 1971 р. ЦК КПРС прийняв постанову "Про підсилення атеїстичного виховання населення". В ході її виконання Миколаївський обком КПУ ініціював низку заходів адміністративного та кримінального характеру стосовно робітників, службовців та, особливо, членів компартії, які відзначали релігійні свята, хрестили дітей, проводили весілля в церкві. До січня 1972 р. з лав партії виключено 62 членів партії за хрещення дітей, 16 – за відмову від проведення "комсомольських весіль", 9 – за активну участь у відзначенні Різдва та Пасхи. При підтримці комсомольських організацій проведено 4 відкритих громадських судових процеси над церковно- та священнослужителями, за матеріалами яких притягнуто до кримінальної відповідальності 5 осіб. Єдиним пунктом звинувачення стала присутність під час здійснення обрядів хрещення неповнолітніх осіб. Незважаючи на це, територіальні партійні організації відзначали помітне збільшення кількості прихожан в церквах та сектантських організаціях.

Обмеженість та малоєфективність методів легального впливу на зростаючий рівень духовної культури сприяв прийняттю в 1976 р. нової редакції "Положення про релігійні об'єднання в УРСР" [18, арк. 83], де зазначалось, що церква, здійснюючи свою діяльність не повинна вмішуватися в державні справи, політичне життя суспільства. Порушення зазначеного пункту положення каралося ув'язненням до 3-х років.

Найбільш войовничими і динамічними віровизнаннями в Україні в 60-70-х рр. ХХ ст. стала секта п'ятидесятників. В 1974 р. в Україні налічувалося лише 16 зареєстрованих та 539 незареєстрованих громад та груп цього напрямку. З них в Миколаївській області 27 незареєстрованих громад п'ятидесятників. Перешкодити поширенню руху п'ятидесятників не могли навіть численні судові процеси, які супроводжували всю його історію в 50-80-х роках. Цілком типовим в 70-80-х рр. стало засудження представників цього віровчення за відмову служити в Радянській армії. Практика позбавлення волі за відмову брати у руки зброю простежувалася і у відносно демократичний період історії СРСР під час Перебудови. Постійні переслідування і утиски з боку владних структур сприяли зростанню серед п'ятидесятників емігрантських настроїв. Працівники КДБ разом з апаратом Уповноваженого у справах релігійних культів у Миколаївській області брали активну участь в обмеженні діяльності громад п'ятидесятників та їх впливу на різноманітні категорії населення. У січні 1967 р. у м. Миколаєві за статтею 209 КК УРСР засуджено до 5 років таборів п'ятидесятника С. Волкова [16, с. 48]. Однак судові процеси в 60-80-х рр. не змогли перешкодити поширенню п'ятидесятництва на Миколаївщині.

Проблеми з тоталітарною владою існували не тільки у сектантів, а й у представників національних релігій. Більшість із них змушені проводити власні богослужіння таємно. 14 грудня 1968 р. в Миколаєві органами КДБ при Раді Міністрів УРСР викрита підпільна синагога [19, арк. 73]. В зв'язку із намаганням окремих груп євреїв зберегти основи культурної ідентичності на базі релігії та ускладненою для СРСР зовнішньополітичною ситуацією, 3 березня 1972 р. ЦК КП України прийняв постанову "Про підсилення боротьби проти антирадянської, антикомуністичної діяльності міжнародного сіонізму". Крім загальних заходів пропагандистського характеру, в ній рекомендувалося брати за основу "індивідуальний підхід" до людей. Інформуючи ЦК про виконання постанови, бюро Миколаївського обкому зазначало, що проведено цикл лекцій відповідної тематики, за окремими євреями та сектантами закріплені місцеві вчителі-пропагандисти, офіцери правоохоронних органів. Одним з результатів їхньої роботи є надруковані в періодиці індивідуальні та групові листи-розкаяння осіб, які помилково "заблукали в нетрях ідейно-політичних коридорів" [16, с. 50].

Таким чином, характерними рисами другої половини 60-х – початку 80-х рр. стало прискорення темпів економічного поступу, підвищення життєвого стандарту, в інтересах збереження тоталітарної системи проведено реформування певних її компонентів і структур, пом'якшення тягара надцентралізму, майже повної самоізоляції та духовної скутості. В той же час в галузі суспільно-політичного життя зміни не виходили за межі вказівок центру і КПРС. В другій половині 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст. здійснювалася боротьба проти дисидентського руху, шістдесятників. На Миколаївщині це проявилось у переслідуваннях і судових процесах проти В. Різниченка і М. Вінграновського з Первомайщини, О. Бердника зі Снігурівщини, В. Богача з Миколаєва, Б. Мозолєвського з Веселинівщини. В 1965 р. лише за спробу утворення політичної організації "Боротьба за суспільну справедливість" на багато років засуджено миколаївця В. Богача. 11 жовтня 1971 р. вперше заарештовано вчителя української мови та літератури однієї з вечірніх шкіл Одеси, уродженця м. Первомайська на Миколаївщині, поета і журналіста О. Різниченка (Різниченка). Шістдесятники Миколаївщини є вихідцями зі студентського середовища, лави яких поповнювали вчителі, науковці, письменники, викладачі вищих навчальних закладів. Незважаючи на постійний тиск системи вони дедалі відкритіше висловлювали своє розуміння життя Української РСР, бачили нагальну потребу оновлення суспільства. Опозиційний рух мав вагомий вплив на внутрішню політику СРСР, хоча офіційно й заперечувався, а також мав широкий резонанс у міжнародних колах, що підірвало авторитет радянської влади. Опозиційні групи, які виступали проти існуючого політичного режиму, ставили за мету добитися реального дотримання громадянських та національних прав в області, а подекуди, змінити політичний устрій в країні.

Джерела та література

1. Державотворці Миколаївщини від Григорія Потьомкіна до Миколи Круглова / уклад.: Л.Л. Левченко та ін. – Миколаїв: Вид-во Шамрай П.М., 2010. – 64 с.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. Р-5672. – Оп. 8. – Спр. 106.
3. Корабельний район: минуле та сьогодні / Ред. кол.: В.І. Устенко, О.І. Ясько. – Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2012. – 182 с.
4. Конотопенко Я. На службі громад / Я. Конотопенко. – Миколаїв, 2013. – 310 с.

5. Рогожин Г.М. Регіональні особливості соціально-демографічного розвитку сільських населених пунктів Української РСР / Г.М. Рогожин // Демографічні дослідження. – К., 1983. – Вип. 7. – С. 50-58.
6. Миколаївщина: шляхами тисячоліть: обл. наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю утворення Миколаївської області, 15 вересня 2007 р. / Ред. кол.: О.М. Гаркуша (гол.) та ін. – Миколаїв: Б.и., 2007. – 226 с.
7. Ватьян Г. Вірні прапорові інтернаціоналізму / Г. Ватьян, Я. Кром. – Одеса: Маяк, 1969. – 67 с.
8. Чудесный сплав: Документы и материалы из истории дружественных связей трудящихся Николаевщины с трудящимися братских советских республик (1917–1977 гг.) / Сост.: Г.Д. Богатый, И.А. Быченков, Л.С. Климова и др.; Ред. кол.: Н.Г. Яркин и др. – Одесса: Маяк, 1981. – 283 с.
9. Проблеми історії та сучасного стану науки Української держави: Зб. наук. пр. – Т.1. Історичні дисципліни та українознавство / Ред. кол.: Л.І. Семко (гол.) та ін. – Миколаїв; Одеса: ТОВ ВІД, 2002. – 411 с.
10. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження : VII Миколаїв. обл. краєзнав. конф. / Ред. рада: Ю.С. Крючков та ін.; Ред. кол.: С.В. Іванов (гол.) та ін.; Відп. за вип. І.М. Піскурьова. – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2008. – 369 с.
11. Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми національного, політичного, соціального, економічного, технічного, правового, релігійного та культурного розвитку: Зб. наук. праць: У 3 ч. / Одес. держ. ун-т ім. І.І. Мечнікова, Миколаїв. навч.-наук. центр. – Миколаїв; Одеса: Тетра, 1999. – Ч.2. – 323 с.
12. Шкварець В.П. Хронологія та бібліографія Миколаївщини : Іст.-краєзнав. дослідж. / В.П. Шкварець, Ю.І. Гузенко. – Миколаїв: ОУН ім. І.І. Мечнікова, 2009. – 134 с.
13. Бажан О. Зростання невдоволення серед українського робітництва як один з факторів формування опозиції радянському тоталітаризму в 60–80-х рр. (на матеріалах Півдня України) / О. Бажан // Розбудова держави. – 1996. – № 2. – С. 34–37.
14. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
15. ДАМО. – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 435.
16. Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 3.– К., Миколаїв: Світогляд, 2007. – Кн. 3. – 655 с.
17. ДАМО. – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 427.
18. ДАМО. – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 1945.
19. ДАМО. – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 423.

Pavlenko Yu. O. Social and political life in the Mykolaiv oblast during the Stagnation Period (1965-1984).

The article analyzes the social and political life in the Mykolaiv oblast during the Stagnation Period (1965-1984). The author concludes that the sixtiers in the Mykolaiv oblast were the representatives of the student environment. Teachers, scientists, writers, instructors of higher educational institutions joined the ranks of the sixtiers. Despite the constant pressure of the system, they openly expressed their understanding of the life of the Ukrainian SSR, realized the urgent need of the society renewal. The opposition movement had a great influence on the internal politics of the USSR although it was officially denied and gained resonance among the international circles undermining the authority of the Soviet government. The opposition groups, who came out against the existing political regime, intended to achieve a real observance of civil and national rights in the oblast, and sometimes to change the regime in the country.

Key words: the Mykolaiv oblast, the Stagnation Period, sixtiers, dissidence.

Павленко Ю. А. Общественно-политическая жизнь на Николаевщине “застойной” эпохи (1965-1984 гг.).

В статье проводится анализ общественно-политической жизни на Николаевщине в “застойную” эпоху (1965-1984 гг.). Автор приходит к выводам, что шестидесятниками на Николаевщине стали выходцы из студенческой среды, ряды которых пополняли учителя, ученые, писатели, преподаватели высших учебных заведений. Несмотря на постоянное давление системы они открыто выражали свое понимание жизни Украинской ССР, видели насущную необходимость обновления общества. Оппозиционное движение оказало большое влияние на внутреннюю политику СССР, хотя официально и отрицалось, а также имело широкий резонанс в международных кругах, что подрывало авторитет советской власти. Оппозиционные группы, выступавшие против существующего политического режима, ставили целью добиться реального соблюдения гражданских и национальных прав в области, а иногда, изменить политический строй в стране.

Ключевые слова: Николаевщина, “застой”, шестидесятники, диссидентство